

CRISTIAN VASILE

UN TURN DE FILDEȘ ÎN COMUNISM?

Institutele umaniste ale Academiei RPR
în România lui Gheorghiu-Dej

CORINT
ISTORIE
AUTORI ROMÂNI

Introducere

Științe umaniste – științe umane – științe sociale

Când am început acest proiect de cercetare (prin 2015–2016), am pornit de la premisa că există foarte puține lucrări care să trateze global și documentat *cercetarea științifică umanistă* în România comunistă. Aveam în vedere îndeosebi centrele de cercetări socioumane ale Academiei sub guvernarea Gheorghiu-Dej. Cercetarea mea era cumva strict contemporană cu cea a colegului Cosmin Popa, care viza institutele subordonate Academiei de Științe Sociale și Politice în epoca Nicolae Ceaușescu. Din diverse motive însă, am finalizat acest proiect mult mai târziu. El continuă, de fapt, o direcție de cercetare conturată după 2006, care a inclus schițarea biografiei politice a lui Leonte Răutu, în 2008 (alături de Vladimir Tismăneanu¹), și analizarea detaliată a politicilor culturale comuniste.

¹ Acesta din urmă, împreună cu Radu Stern, a publicat recent o lucrare esențială despre întrepătrunderea dintre scopurile utopice ale guvernărilor comuniste, în special cea sovietică, și practicile culturale din domenii precum literatura, artele vizuale, filmul și muzica; Radu Stern, Vladimir Tismăneanu, *Communism and Culture: An Introduction*, Palgrave Macmillan-Springer, Cham, 2022 (ed. rom.: *Comunism și cultură. O introducere*, Editura Curtea Veche, 2023).

Mai întâi, o precizare legată de sintagma „științe uman(ist)e” și asocierea ei cu *științele sociale*. Înainte de 1989, au apărut lucrări generale de bilanț (la 15 ani, la 20 de ani etc. „*de la Eliberare*”), care includeau și cercetarea științifică, oferind detalii în special despre cadrul instituțional și progresele științifice în noul context social-politic, dominat de organizarea ce copia modelul sovietic. Un volum din 1960 coordonat, între alții, de istoricul Constantin Daicoviciu¹ trata în mod dispartat domeniile din cercetarea umanistă fie că era vorba de lingvistică, de literatură și folcloristică, de istoria artei etc. Cercetările umaniste – circumscrise unor domenii precum istoria, filosofia, lingvistica, teoria și istoria literară, științele juridice, economia – sunt asociate, în 1960, *științelor sociale*, pentru ca ulterior, în anii 1970, să se producă din ce în ce mai mult cuprinderea lor în cadrul „științelor sociale și politice”, inclusiv într-o formă instituționalizată, prin apariția Academiei de Științe Sociale și Politice², structură care a preluat institutele umaniste de la vechia Academie (a RSR). Totuși, în paralel, a continuat să fie uzitată și sintagma „științe sociale și umane”, cu formula înrudită „cercetări socioumane”. Abordări mai compacte în comparație cu cea din 1960 s-au regăsit în următorii ani, însă multe dintre ele încă erau împovărate de mesaj ideologic și triumfalist.³

În ceea ce ne privește, am pornit de la o definiție mai largă a *științelor umaniste* apropiată de cea oferită de Jean-François Dortier, care nu face o distincție rigidă între științele *umaniste*

¹ Constantin Daicoviciu *et al.*, *Republica Populară Română*, Editura Meridiane, București, 1960.

² Cosmin Popa, *Intellectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice, 1970–1989*, prefață de Florin Anghel, Editura Litera, București, 2018.

³ Ștefan Bălan, Ilie Murgulescu, George Ivașcu *et al.*, *Momente ale revoluției culturale*, Editura Științifică, București, 1964; Alexandru Tănase, Ion Goliat *et al.*, *Cultura socialistă în România*, Editura Politică, București, 1974, pp. 131–145 etc.

(istorie, filologie, etnologie, antropologie, psihologie) și cele *sociale* (sociologie, psihologie socială etc.).¹ În spațiul românesc, Aurel Pisoschi și Aurel Ardelean stabileau și ei, în 2007, un raport de echivalență între științele umane și cele sociale, referindu-se în mod concret la: antropologie (culturală); arheologie; economie; lingvistică; etimologie; psihologie; sociologie; științele educației; istorie.²

De ce o astfel de temă?

Revenind la premisele acestei cercetări, trebuie să spun că, în fapt, în 2015 – când am început documentarea aprofundată a temei – nu exista o monografie care să valorifice diversitatea surselor istorice declasificate după 1989 și, mai ales, după *revoluția arhivistică* din anii 2006–2007: atât legislația (inclusiv cea nepublicată în *Monitorul oficial/Buletinul oficial*) privind cercetarea științifică, cât și sursele de arhivă – documentele de partid ale secțiilor ideologice, cele emise de Securitate (dosare de „obiectiv” – *obiectivul* putând fi un institut de cercetare), dosarele personale ori de cadre ale directorilor de institute etc. După 1989, istoriografia autohtonă s-a axat mai mult pe subiecte precum: studierea suprimării Academiei Române (în 1948) și înființarea Academiei RPR³, cu consecințele sale nefaste, urmărind îndeosebi dimensiunea represivă; mai puțin au

¹ Jean-François Dortier, *Științele umaniste. O panoramă a cunoașterii*, trad. Mărgărîta Vavi Petrescu, Editura Științelor Sociale și Politice, București, 2006, pp. 7 și urm.

² Aurel Pisoschi, Aurel Ardelean, *Aspecte metodologice în cercetare științifică*, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 16.

³ V. studiile lui Petre Popescu-Gogan, Gabriel Catalan, dar și Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române în date, 1866–1966*, Editura Academiei Române, București, 1997; Dan Berindei, *Istoria Academiei Române, 1866–2006. 140 de ani de existență*, Editura Academiei Române, București, 2006;

fost studiate institutele de cercetare ca atare sau ca parte a unui domeniu cultural-științific și artistic. Chiar și atunci când istoricii s-au aplecat asupra activității acestor institute, preocuparea a decurs din studierea unor momente violente sau tensionate ce au vizat direcțiunea lor: implicarea cu consecințe dramatice a lui Harry Brauner (directorul Institutului de Folclor¹) în ancheta și procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu; sancționarea drastică a profesorilor Iorgu Iordan, Alexandru Rosetti și Alexandru Graur (Institutul de Lingvistică din București). În general, cercetările s-au concentrat mai mult asupra biografiilor unor directori de institute de cercetare și s-au extins, prin forța lucrurilor, și asupra domeniilor conduse de personalitățile culturale în cauză: G. Călinescu (Institutul de Istorie Literară și Folclor), George Oprescu (Institutul de Istoria Artei), Constantin Ionescu-Gulian (Institutul de Filozofie)² ș.a.

Cercetarea sistematică a trecutului recent al Institutului de Istorie (din 1965: Institutul „N. Iorga”) s-a oprit la 1948.³ (La acest moment, o echipă coordonată de doamna Raluca Tomi

ediția a II-a: *Istoria Academiei Române, 1866–2016*, ed. revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, 2016.

¹ Formal, Institutul de Folclor nu făcea parte din structura centrelor de cercetare ale Academiei, dar tendința era ca activitatea acestuia să se coordoneze din punct de vedere științific cu cea a centrelor de sub tutela Academiei. Ulterior, Institutul de Istorie Literară avea să acopere și domeniul folcloristicii/etnografiei. Până în 1963, a existat o secție de etnografie și la Institutul de Istoria Artei.

² Ion Bălu, *Viața lui G. Călinescu*, Editura Libra, București, 1994; Nicolae Mecu, *G. Călinescu față cu totalitarismul*, Editura Dacia XXI, Cluj-Napoca, 2012; *Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, Editura Academiei RPR, București, 1961; Petre Oprea, *Gheorghe Oprescu, în Două perioade din istoriografia artei românești moderne și contemporane*, Editura Maiko, București, 2001 ș.a.

³ Ana Maria Ciobanu et al., *Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” (1937–1948)*, Editura Oscar Print, București, 2009.

pregătește volume de documente și studii care să depășească această bornă cronologică.) Nu există un studiu amănunțit cu privire la motivațiile reunirii unor domenii, iar apoi al despărțirii lor (vezi ființarea Institutului de *Istorie și Filozofie* al Academiei RPR între 1948 și 1954), după cum sunt puține cercetări despre cadrul legal, financiar/bugetar în care a funcționat cercetarea științifică umanistă. În schimb, în 2022, cercetătorul ieșean Marian Hariuc a publicat o biografie consistentă dedicată lui Andrei Oțetea, pentru mulți ani director al Institutului de Istorie¹. În ceea ce mă privește, am încercat să acopăr zonele mai puțin abordate, nu întotdeauna cu succes, din cauza precarității surselor.

Evident, există abordări consistente ale raporturilor dintre politică și istoriografie sub comunism², dar care au doar în mică măsură o perspectivă de istorie instituțională, cu accent asupra centrelor specializate ale Academiei. (Recent, istoricul italian Francesco Zavatti a publicat o foarte valoroasă monografie dedicată Institutului de Istorie a Partidului³ – viitorul ISISP⁴ –, motiv pentru care nu am mai insistat asupra tratării pe larg a relațiilor dintre institutele Academiei și acest centru extrem de politizat.) În schimb, în cazuri sensibile, acolo unde există o cercetare sistematică a istoriei unui anumit institut, precum cel de Cercetări Juridice⁵, au apărut puternice

¹ Marian Hariuc, *Andrei Oțetea. Un spirit al Sorbonei în România secolului XX*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2022, 616 p.

² V. studiile unor Alexandru Zub, Șerban Papacostea, Florin Müller, Andi Mihalache, Stan Stoica, Felician Velimirovici, Gabriel Moisa, Mihaela (Stroe) Denize, Liviu Pleșa, Gabriel Catalan ș.a.

³ Francesco Zavatti, *Writing History in a Propaganda Institute: Political Power and Network Dynamics in Communist Romania*, Södertörn University–Elanders, Stockholm, 2016, 387 p.

⁴ ISISP – Institutul de Studii Istorice și Social Politice de pe lângă CC al PCR.

⁵ Marilena Uliescu, Sofia Popescu, Octavian Manolache, Liana Pătrașcu, Versavia Brutaru (coordonatori), *Institutul de Cercetări Juridice, 1954–2004. 50 de ani de existență*, Editura ALL Beck, București, 2005.

controverse din cauza aparentei ignorări a rolului politic în cadrul frontului ideologic (de exemplu, contribuția la elaborarea legislației restrictive a statului totalitar) și a evocării (doar) în cheie pozitivă a primului director, înaltul demnitar Ion Gh. Maurer (viitor președinte al MAN, între 1958 și 1961, și prim-ministru comunist, între 1961 și 1974).

Toate acestea au fost argumente în favoarea tratării globale a ceea ce am delimitat drept cercetare umanistă – în fapt, o cercetare în științe socioumane – în cadrul Academiei RPR. Pe lângă institute, au existat centre și colective în cadrul celui mai înalt for cultural, precum colectivul de Vechi Drept Românesc; de altfel, în mai multe cazuri, înființarea unui institut de cercetare era precedată de funcționarea pe o anumită perioadă de timp a unui colectiv specializat. Inițial, lucrarea și-a propus să urmărească rolul politic în care autoritățile comuniste au căutat să distribuie cercetarea științifică umanistă, dar și să răspundă la câteva întrebări esențiale pentru organizarea și funcționarea institutelor de cercetare (cu profil umanist) și a Academiei în anii regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej: oare modul de împărțire pe Secții a Academiei RPR la momentul 1948, cu accent deosebit asupra domeniului științelor exacte, tehnice și naturale – în detrimentul științelor umane –, se traduce și prin diminuarea vizibilă a însemnătății institutelor de cercetare din aria științelor sociale și umaniste (care să se vădească la nivelul investițiilor/alocărilor bugetare pentru: baza materială, personalul angajat, colaboratorii externi, salarii, drepturile de autor, onorarii, numărul de publicații academice, tirajele revistelor științifice, deplasările în străinătate pentru documentare ori specializare, gratificații, promovări, burse etc.)? Din acest punct de vedere, se poate face o periodizare în interiorul intervalului propus spre analiză (1948–1965)?

Am constatat că este greu de dat un răspuns categoric, fără nuanțe; și aceasta pentru că, pe de o parte, este o realitate că cercetarea științifică umanistă a fost diminuată în noua structură (din 34 de institute de cercetare în 1948–1949, doar opt aveau un profil umanist¹); pe de altă parte, fondurile alocate pentru unele discipline, cercetări ori direcții de cercetare au fost considerabile, probabil mai mari decât în perioada precomunistă (dacă vorbim de bugetul de stat): de exemplu, pentru editarea unor colecții de documente istorice, pentru deschiderea unor șantiere arheologice² etc. În plus, într-un deceniu și jumătate, cercetarea umanistă s-a dezvoltat, cuprinzând din ce în ce mai mulți cercetători; la momentul 1964–1965, numărul institutelor și centrelor de științe socioumane a ajuns la 19³, rețeaua lor fiind extinsă și în provincie, îndeosebi la Iași și Cluj. În al doilea rând, în mai multe cazuri, directorii, șefii de secții și de sectoare și alți cercetători influenți din institutele umaniste erau, de fapt, cumularzi: nu se bazau doar pe veniturile obținute din cercetare, ci contau și pe alte surse financiare (de la universități, unde predau; alții aveau și funcții politice și/sau de reprezentare în exterior: la UNESCO, în alte organisme de cooperare internațională (v. cazurile Mihai Ralea, Iorgu Iordan, Tudor Vianu ș.a.). În plus, puteau mai lesne publica, iar drepturile de autor (din tiraje peste medie) nu erau de neglijat. Este adevărat și că, de la început, institutele au fost împărțite în

¹ Dan Berindei, *Istoria Academiei Române, 1866–2016*, ediția a II-a, 2016, p. 316.

² Mărturie a acad. Alexandru Vulpe, iulie 2014.

³ Dan Berindei, *Istoria Academiei Române, 1866–2016*, ediția a II-a, 2016, pp. 365–366. Nu am inclus și Institutul de Geografie, care pentru o perioadă considerabilă a fost integrat alături de Geologie, despărțirea celor două domenii fiind propusă abia în 1965; Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 7/1965, f. 2.

institute tehnice, de științe naturale (încadrate într-o categorie salarială superioară) și de științe sociale (trecute într-o categorie inferioară)¹. Prin urmare, cercetătorii simpli, fără funcții de răspundere, erau, în general, prost remunerați; a fi (doar) cercetător într-un centru sociouman nu era ceva atrăgător pentru mulți tineri, care în mai multe cazuri preferau funcțiile din aparatul de stat, mai bine remunerate. În 1956–1958, secțiile ideologice ale Comitetului Central al partidului au realizat că acest aspect reprezintă o problemă serioasă, generând inclusiv o hemoragie de personal, dar situația nu s-a schimbat radical până în 1965. Nu era vorba numai de lipsa de atractivitate a domeniului și de părăsirea voluntară a câmpului cercetării, ci și de hotărârile de guvern și regulamentele interne ale Academiei și ale institutelor care impuneau anumite criterii și cerințe științifice pentru avansare și menținerea în funcție. Abia în anii 1960, mai ales din 1964, conducerea Academiei a luat măsuri de restructurare și reducere a personalului din aparatul central cu realocarea posturilor astfel eliberate către pozițiile de cercetare.²

Lucrarea mea a urmărit inclusiv directivele ideologice emise de la CC al PMR, prin intermediul Secțiilor de profil (Direcția/ Secția Propagandă și Agitație; Secția Știință și Cultură; Direcția Propagandă și Cultură ș.a.), în privința cercetării științifice din domeniul umanist, încercând să surprindă cum a evoluat percepția ideologică în legătură cu definiția adecvată a cercetării și în ce măsură s-a păstrat o reflecție academică onestă din punct de vedere profesional (chiar invocând oportunist materialismul dialectic și istoric și/sau teoria socială marxistă).

¹ ANIC, Fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 9/1958, f. 85.

² Ibidem, dosar nr. 2/1964, f. 174; Notă a Secției Știință și Artă din 4.08.1964.

Nu în ultimul rând, am analizat în ce măsură politica de selecție a cadrelor a fost mai flexibilă decât în mediul universitar; în ce măsură – ca urmare a unei politici (deliberate) – institutele de cercetare au fost un loc de refugiu (controlat) pentru foste cadre didactice universitare devenite indezirabile (sau pentru persoane cu „dosar” inutilizabil) care trebuiau ținute departe de studenți sau pentru tineri absolvenți merituosi, dar „recalcitrați”. Regimul politic a înțeles că se confruntă cu un deficit de resurse umane și că este nevoie de acești indezirabili în cazul în care ei trec printr-un proces de reconversie sau măcar adoptă un discurs academic ce seamănă cu cel marxist-leninist. Însă periodic a recurs la demascări, epurări, folosindu-se atât de „interlocutori” ideologici precum Leonte Răutu, Mihail Roller, Paul Niculescu-Mizil, Ștefan Voicu ș.a., cât și de „ambuscade dialectice”¹ – ședințe de înfierare, adunări de incriminare a ereticilor și a revizioniştilor din cercetarea umanistă, campanii de presă etc.²

Volumul nu s-a dorit a fi doar o colecție de studii care privesc separat institutele umaniste de cercetare ale Academiei (cu ramificațiile lor instituționale ulterioare lui 1948), ci și o lucrare despre cercetarea socioumană în sine, privită atât ca parte a unui sistem academic ideologizat, cât și în relație cu puterea politică (deziderat care implică și răspunsul la alte întrebări: în ce situații s-a intensificat invocarea de către înalta birocrație a imperativului ideologic al organizării activității de cercetare umanistă în strânsă legătură cu cerințele economiei; ce criterii au prevalat la numirea directorilor de institute

¹ Vezi utilizarea termenului la Miron Bergmann [Miron Dragu], *Tinerețea unui comisar politic. (O jumătate de secol mai târziu)*, Editura Albatros, București, 2004, p. 65.

² Am tratat vânatoarea de „revizionişti” din cercetarea științifică mai ales în capitolul despre Institutul de Cercetări Economice.

și a conducătorilor de secții și echipe de cercetare; care au fost consecințele interzicerii cercetărilor sociologice și în ce condiții au fost permise din nou la începutul anilor 1960 etc.). Am ales această temă și pentru că am considerat că, spre deosebire de zona universităților, unde există mai multe studii (cu valențe sociologic-istoriografice¹), mediul postbelic al cercetării științifice umaniste a fost cumva neglijat. Inclusiv la nivelul edițiilor de documente se observă o privilegiere a istoriei universităților și, în general, a sistemului educațional.²

Întrebarea din titlu – *Un turn de fildeș în comunism?* – pornește de la critica (uneori vehementă) pe care mai mulți lideri comuniști au adus-o constant mediului intelectual și de cercetare atât înainte, cât și după 1948. Era un păcat capital de care era acuzată și vechea Academie, o învinuire care de multe ori însemna „izolarea de mase”, sfidarea regimului politic prin apolitism și neasumarea ideologiei oficiale. Era ceva mai mult decât „elitism” pernicios, sortit lichidării. Deși, începând din 1948, Academia Română (devenită *a RPR*, în practică subordonată guvernului comunist) a fost reformată în sens sovietic, ca și sistemul de cercetare, acest tip de acuzație nu a dispărut, ci a revenit în mod periodic. Am încercat să urmăresc acest

¹ Adrian Neculau (coord.), *Câmpul universitar și actorii săi*, Editura Polirom, Iași, 1997; Adina Berciu-Drăghicescu, Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității din București (1864–2004)*, Editura Universității din București, București, 2004; Ovidiu Bozgan, Bogdan Murgescu (coordonatori), *Universitatea din București, 1864–2014*, cuvânt înainte de Mircea Dumitru, Editura Universității din București, București, 2014; Alexandru-Florin Platon (coord.), Gheorghe Iacob *et al.*, *Istoria Universității din Iași*, Editura Universității din Iași, Iași, 2010; Maria Someșan, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade și documente*, Editura Universității din București, București, 2004 ș.a.

² Luminița Banu (ed.), *Securitatea și sistemul educațional comunist din România (1948–1989)*, prefată de Gheorghe Onișoru, Editura Demiurg, Iași, 2015, 505 p.

fenomen al presupusei „izolări” intelectuale ostentative, al tentativelor de autonomizare a domeniului academic, al refugierii într-un „turn de fildeș” în cazul diverselor discipline științifice, dimpreună cu reacția oficialității. În finalul cărții am revenit asupra întrebării prin câteva reflecții cu caracter concluziv.

Survol istoriografic

Există mai mulți factori care au contribuit la o acoperire istoriografică mai degrabă precară a subiectului nostru de cercetare; mai multe documente din arhiva internă a Academiei s-au pierdut sau au fost în mod deliberat distruse (chiar din primii ani de după 1948).¹ Avem la îndemână chiar mărturia patetică a unuia dintre responsabilii arhivei, Petre Popescu-Gogan, care a vorbit despre „năvala ocupanților și a colaborațiștilor în bibliotecile și arhivele țării” și a amintit despre „arderea arhivei Universității [din București] sub ochii sticlind ca de bucuria unei mari împliniri, a rectorului Constantin Balmuș și de munții de cărți și de dosare arzând pe maidane...”. Fostul custode al arhivei Academiei a adăugat: „Era în 1960 și tot se mai încărcau în camioanele DCA [Direcțiunea Colectări și Achiziții] tone de dosare din Arhiva generală a Academiei. (Am fost opt luni martor neputincios, după care am meritul salvării, prelucrării, evidențierii și catalogării ei).”²

În al doilea rând, arhiva ca atare – chiar descompletată – a fost greu accesibilă după 1989. Nici sintezele postdecembriste

¹ De altfel, o primă sinteză de istorie a Academiei, cu aplecare și asupra institutelor de cercetare (cea datorată acad. Dan Berindei), se sprijină, în general, pe surse deschise.

² Petru Popescu-Gogan, Claudia Ilie-Voiculescu, *Cultul lui Stalin la Academia Republicii Populare Române și consecințele lui în evoluția lui ulterioară a Academiei*, în Romulus Rusan (editor), *Anii 1949–1953: mecanismele terorii*, Fundația Academia Civică, București, 1999, pp. 874–875.

de istorie a Academiei, realizate de acad. Dan Berindei, nu utilizează această arhivă într-o manieră vizibilă, ci mai degrabă sursele deschise. În al treilea rând, arhivele celor mai multe institute umaniste fie nu s-au păstrat, fie nu au fost organizate și deschise astfel încât să fie folosite și explorate. Spre exemplu, arhiva Institutului de Lingvistică din București s-a pierdut (în parte din cauza mutărilor succesive în alte sedii); în schimb, avem o foarte consistentă monografie a acestei instituții, datorată unei echipe coordonate de prof. Mioara Avram.¹ Anumite aspecte ale istoriei Institutului de Lingvistică sunt prezentate în mod mai degrabă edulcorat, fără a se scoate în evidență aspectele delicate, sensibile, precum și tensiunile extraordinare din sânul instituției și al disciplinei: spre exemplu, prof. Dimitrie Macrea, altminteri un foarte bun profesionist, apare doar ca apărător al studenților în fața delatorilor, martir al lingvisticii etc., or, el însuși a fost perceput încă din epocă drept un protejat al lui Mihail Roller; în plus, dosarele Securității nu îl prezintă într-o manieră eroică, ba din contra.² Se remarcă ostilitatea durabilă a lui D. Macrea în special față de Iorgu Iordan, predecesorul și succesorul său la direcțiunea Institutului de Lingvistică (totuși, cu precizarea importantă că și reciproca era valabilă; memoriile și acțiunile lui I. Iordan vădesc și ele idiosincrazia față de D. Macrea și susținătorii săi). Dată fiind importanța capitală a limbii, a lingvisticii în interiorul suprastructurii ideologice, am insistat pe mai multe pagini asupra acestui subiect. Institutul de Lingvistică, la fel ca și Institutul de Istorie și Filozofie, a fost – prin personalul științific și auxiliar – unul

¹ Mioara Avram (coord.), Ioana Vintilă-Rădulescu, Marius Sala, *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” din București. 50 de ani de existență (1949–1989)*, cuvânt înainte de Eugen Simion, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999.

² ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 210696, *passim*.

dintre cele mai importante, ca număr de angajați și ca pondere în interiorul „frontului ideologic”, încredințându-i-se mai multe lucrări fundamentale (dicționarul limbii române, gramatica, noua ortografie etc.). Iorgu Iordan părea persoana potrivită, atât academic, cât și politic, care să conducă acest institut pentru o perioadă relativ lungă. Aparent paradoxal, momentul 1952 a întrerupt mandatul său la direcțiunea instituției.

Din această perspectivă, pare stranie supraviețuirea timp de cca 15 ani a lui G. Călinescu la conducerea Institutului de Istorie Literară; o individualitate uneori greu de temperat, un savant umanist imprezvizibil a reușit ceea ce alți intelectuali-tovarăși de drum nu au izbândit. Aproape întreaga activitate politică și publicistică a lui G. Călinescu de la începuturile regimului (pro)comunist, între anii 1945 și 1949, a stat sub semnul înregimentării în serviciul PCR/PMR/PNP¹, al *adeziunii interesate*, cum s-a exprimat un istoric literar precum Andrei Terian, autorul celei mai consistente monografii dedicate lui Călinescu.² Cu toate acestea, Călinescu a fost scos din învățământ, de la catedra universitară; în schimb, ca un fel de lege a compensației, i s-a încredințat direcțiunea noului Institut de Istorie Literară și Folclor (IILF), unde a fost menținut până la moarte (martie 1965), chiar dacă personalitatea lui puternică și inițiativele sale nu erau întotdeauna dezirabile ideologic. Există scurte istorii

¹ PNP (Partidul Național Popular), considerat un paravan intelectual și civic al PCR, i-a avut pe lista de candidați pentru alegerile din 1946 inclusiv pe Andrei Oțetea, Petre Constantinescu-Iași și G. Călinescu, toți trei ocupând după 1948 poziția de director al unui institut de cercetare din domeniul umanist; Clara Mareș, „Intelectualii. Cotidian și identitate publică în timpul regimului Gheorghiu-Dej”, în Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea (coordonatori), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, studiu introductiv de Dennis Deletant, Editura Polirom, Iași, 2012, p. 343.

² Andrei Terian, *G. Călinescu, a cincea esență*, Cartea Românească, Iași/București, 2012.

ale Institutului de Istorie Literară și Folclor, precum și reconstituiri parțiale, întemeiate pe documente ale Securității, mărturii orale, interviuri, amintiri.¹

Câteva studii apărute în ultimul timp – mai ales despre G. Călinescu și interacțiunile lui cu colegii – permit tentativa de reconstituire a profilului cercetării de istorie literară și folclor. În ceea ce mă privește, legat de reconstituirea acestui domeniu al istoriei literaturii, am căutat să umplu anumite lacune documentare, să valorific sursele inedite sau mai puțin frecventate și am acordat o atenție specială rolului pe care l-a avut intenția conducerii comuniste de rescriere a istoriei literaturii române, într-un mod cumva *dialectic*, adică o operă de referință din perspectivă materialistă/marxist-leninistă, care să înlocuiască ori să nege sinteza călinesciană din 1941, dar realizată și cu concursul lui G. Călinescu, îndemnat la reeducare doctrinară. Cel puțin până la finele anilor 1950, a fost destul de dificil să se abordeze teme sensibile, precum influența occidentală asupra literaturii române, Institutul de Istorie Literară fiind sub aceeași zodie cenzorială nefastă ca centrele sovietice de profil².

Un caz la fel de provocator pentru istoric îl reprezintă traiectoria profesională și politică a profesorului George Oprescu (identificat, practic, pentru aproape două decenii cu Institutul de Istoria Artei). G. Oprescu a beneficiat de un amestec de capital artistic și politic, pe care l-a folosit pentru supraviețuirea sub un regim cu care altminteri avea foarte puține în comun.

¹ Ionel Opreșan, *G. Călinescu, spectacolul personalității. Dialoguri adnotate*, Editura Vestala, București, 1999; Ionel Opreșan, *Asaltul cetății. Dosarul de securitate al lui G. Călinescu*, Editura Saeculum I.O., București, 2014.

² Cf. Radu Stern, Vladimir Tismăneanu, *Communism and Culture: An Introduction*, pp. 103–104. Pentru o analiză mai detaliată a dinamicii antioccidentalismului sovietic extins asupra spațiului cultural-literar, vezi Konstantin Azadovskii, Boris Egorov, „From Anti-Westernism to Anti-Semitism”, în *Journal of Cold War Studies*, vol. 4, no. 1, Winter 2002, pp. 66–80.

De altfel, un aspect inedit în cercetarea unui astfel de subiect îl constituie modul în care umaniști precum G. Oprescu, G. Călinescu, Andrei Oțetea, Iorgu Iordan *et al.* s-au adaptat stufoasei birocrății a Academiei RPR, aceasta însemnând cantități impresionante de documente, rapoarte, planuri de cercetare anuale și de perspectivă, termene de predare strânse pentru diverse acte ce erau supuse și filtrului ideologic și unui echilibru de forțe, orgoliilor unor subordonați influenți, mai influenți politic uneori.¹

Cum am anticipat, Institutul de Filozofie a funcționat inițial ca o Secție în cadrul Institutului de Istorie; se bucura de o autonomie importantă, însă întârzierea desprinderii oficiale este semnificativă pentru ezitățile conducerii Academiei și ale factorilor politici decidenți; atât contextul luptelor pentru putere de la vârful PMR, cât și – probabil – deficitul de resurse umane au amânat constituirea într-un Institut separat a acestei Secții (ce cuprindea și un colectiv de psihologie). Probabil, și M. Roller a jucat un anumit rol legat de ceea ce în epocă s-a numit subordonarea filozofiei față de istoriografie. Sterilitatea cercetărilor filozofice poate fi în parte pusă și pe seama directorului Constantin Ionescu-Gulian, care, într-un fel, și-a re-negat creația de tinerețe, în principal două sinteze (de etică și sociologie a culturii) ce nu anunțau derapajul spre un discurs adaptat jdanovismului cultural în filozofie, specific erei staliniste. Rememorările profesorilor Gheorghe Vlăduțescu și Mircea Flonta sunt foarte utile în plan istoriografic², dar

¹ Arhiva Academiei Române (AAR), Fond Secția Științe Filologice, dosar nr. P1/1948–1965, Acte normative; structura unităților, f. 4.

² Gheorghe Vlăduțescu, *Filozofie și politică, 1957–1962*, Editura Paideia, București, 2003; Mircea Flonta, *Apropieri. Convorbiri cu Romulus Brâncoveanu*, cuvânt înainte de R. Brâncoveanu, Editura Paralela 45, Pitești, 2005; idem, *Drumul meu spre filozofie*, Editura Humanitas, București, 2016.

ele reconstituie atmosfera mai degrabă cu accent asupra mediilor studențești și universitare, și mai puțin din interiorul Institutului de Filozofie.

La fel ca Institutul de Filozofie, și Institutul de Cercetări Economice a apărut relativ târziu în peisajul structurilor de cercetare ale Academiei. Interesant este că, pentru o perioadă mai lungă de timp, conducerea comunistă nu a numit un director titular al ICE, Cornel Sabin figurând oficial doar ca director adjunct, ceea ce reflectă probabil faptul că nu se bucura de deplina încredere a oficialității decidente de la nivelul Academiei RPR și al Secțiilor ideologice ale CC al PMR. Un personaj șters precum Jean Bașchir a ocupat pentru un scurt interval funcția de director titular, dar numai cu delegație¹, pentru ca la puțin timp, în vara lui 1957, conducerea Institutului să-i fie încredințată lui Miron Constantinescu, abia mazilit din funcțiile sale înalte în nomenclatura partidului unic, drept pedeapsă pentru sfidarea de tip hrușciovist și tentativa de înlăturare a lui Gheorghiu-Dej, produse în anul precedent. Fostul lider comunist și membru al Școlii gustiene nu a reușit să își pună o amprentă însemnată asupra Institutului și a domeniului, influența lui fiind mai vădită în istoriografie și sociologie, îndeosebi după 1960/1965 (Miron Constantinescu avea să devină primul președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice, în 1970).

Institutul de Cercetări Juridice – condus timp de mai mulți ani (între 1954 și 1957) de către un demnitar comunist precum Ion Gheorghe Maurer² – este un exemplu de stranie conviețuire

¹ ANIC, Fond CC al PCR – Secția Relații Externe. Dosare Anexă, dosar nr. 209/1972.

² Marilena Uliescu *et al.* (coord.), *Institutul de Cercetări Juridice, 1954-2004*, ed. cit. Pentru înțelegerea personajului politic Maurer sunt esențiale scrierile lui Vladimir Tismăneanu, *Lumea secretă a nomenclaturii*.

a unor juriști-activiști pe frontul ideologic cu cercetători eminenți, validați academic în străinătate în perioada precomunistă, precum Valentin Al. Georgescu, probabil cel mai cunoscut cercetător autohton în domeniul istoriei dreptului, autor al unor studii extrem de valoroase de filologie juridică, drept roman¹, dar și de drept valutar. Valentin Al. Georgescu fusese avocat la Banca Națională a României înainte de 1946, iar din 1951 a activat ca cercetător, mai întâi la Institutul de Istorie din Iași (1951–1955), la ICJ (1956–1962), la Institutul de Istorie (1963–1965) și, în fine, la Institutul de Studii Sud-Est Europene.² Cum am și sugerat înainte, în jurul istoriei ICJ s-au purtat aprinse dezbateri, mai ales în urma unor momente aniversative care au condus la elogierea fără simț critic atât a fostului director I. Gh. Maurer, cât și a activității de cercetare, evocată fără a se menționa și dimensiunea ei ideologică.³ Poate că astfel de elogiuri necritice pot fi puse și pe seama faptului că au existat extrem de puține cercetări aprofundate care să scoată în evidență dimensiunile reale ale subordonării dreptului, a științelor juridice, de către spațiul politic/ideologic totalitar⁴. Imediat după 1945 și cu precădere după 1948, dreptul a

Amintiri, dezvăluiri, portrete, Editura Humanitas, București, 2012, pp. 140–145.

¹ Dan Constantin Măță, „Valentin Al. Georgescu și «sufletul dreptului roman»”, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași*, Seria Științe Juridice, tomul LIII, 2007, pp. 253–260.

² Emanuela Popescu-Mihuț, „Valentin Al. Georgescu”, în Victor Spinei, Dorina N. Rusu (editori), *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*, vol. II, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2021, p. 281.

³ Alina Matei, „Interviu [cu] Mircea Dușu. ICJ la aniversare!”, în *Juridice.ro*, 15 decembrie 2013; Diana Ionescu, „ICJ la aniversare! O altă aducere-aminte și un omagiu adus aceluia care au spus: Nu!”, în *Contributors.ro*, 21 decembrie 2013.

⁴ Iuliu Crăcană, *Dreptul în slujba puterii. Justiția în regimul comunist din România*, INST, București, 2015.

fost pus în serviciul puterii comuniste într-o măsură considerabilă, realitate asupra căreia s-a insistat prea puțin după 1989, poate în primul rând din cauza mentalităților și a continuității (mai ales) de personal din multe instituții juridice.

Întrucât, așa cum am anticipat, raporturile dintre istoriografie și politică au fost, în general, bine acoperite (cu analize ce au vizat prin ricoșeu inclusiv Institutul de Istorie și conținutul revistei *Studii*¹), am ales să mă concentrez – în Capitolul II, intitulat *Institutul de Istorie și Filozofie/Institutul de Istorie al Academiei RPR* – asupra aspectelor mai puțin frecventate, apelând și la un fel de studiu de caz (modul cum a fost tratată problematica Primului Război Mondial), care înlesnește și o privire asupra luptelor intense purtate pentru controlul Institutului de Istorie (în principal, între Andrei Oțetea și Mihail Roller).

Există mai multe lucrări despre cercetarea științifică din spațiul sovietic și est-european (satelizat de Moscova după 1947) ce pot contura o dimensiune comparativă și care ne-au fost de folos. Volumul lui Ethan Pollock din 2006² despre amprenta stalinistă (a lui Stalin personal) în contextul Războiului Rece asupra unor domenii ale cercetării umaniste (filozofie, lingvistică, economie) oferă descrieri relativ amănunțite ale evoluțiilor

¹ Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, Editura Ion Cristoiu, București, 1999; G. Catalan, „Institutul de Istorie și Filozofie al Academiei RPR (1947–1951)”, în *Xenopoliana*, nr. 3–4, 1998; Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, Editura Albatros, București, 2003; Florin Müller, *Politică și istoriografie în România comunistă (1948–1964)*, Editura Nereamia Napocae, Cluj, 2003; Gabriel Moisa, *Istorie și politică în România comunistă*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2008; Stan Stoica, *Istoriografia românească între imperatiile ideologice și standardele profesionale, 1953–1965*, Editura Meronia, București, 2012; Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă, 1948–1989*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015 etc.

² Ethan Pollock, *Stalin and the Soviet Science Wars*, Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2006, 270 p.

postbelice din știința sovietică, cu răsfrângeri asupra spațiului academic din România și Europa Răsăriteană. Cărțile și studiile lui Loren R. Graham – unele de dinainte de 1989–1991 – și-au păstrat măcar în parte valabilitatea, deși s-au întemeiat îndeosebi pe surse deschise. Spre deosebire de Ethan Pollock, Loren Graham a tratat pe larg și cazul Academiei sovietice de științe, inclusiv în intervalul interbelic¹, înlesnind astfel conturarea unei imagini de ansamblu a sovietizării, de la începuturi până în era postbelică. Pentru aspectele ideologice ale cercetării științifice în URSS și Europa de Est am mai utilizat cu folos îndeosebi sinteza lui Leszek Kołakowski de istorie a marxismului.²

Cum arăta sistemul de cercetare înainte de 1948?

În general, dacă nu în exclusivitate, institutele de cercetare funcționau pe lângă (sau sub tutela) universităților. De altfel, în memoriile sale, profesorul Gheorghe Zane a reflectat asupra acestui aspect, sugerând că cercetarea științifică în afara universităților este un nonsens.³ Câteva exemplificări: Institutul clujean de Studii Clasice (care edita și un anuar) a funcționat pe lângă Universitatea din Cluj, având preocupări în zona literaturii clasice, a istoriei și a filozofiei;⁴ la Facultatea de Litere și Filozofie din Cluj/Sibiu exista în anii

¹ Loren R. Graham, *The Soviet Academy of Sciences and the Communist Party, 1927–1932*, Princeton University Press, Princeton, 1967; idem, *Science and Philosophy in the Soviet Union*, Alfred Knopf, New York, 1972 etc.

² Leszek Kołakowski, *Principalele curente ale marxismului*, volumul al III-lea, *Prăbușirea*, prefață Vladimir Tismăneanu, traducere S.C. Drăgan, Editura Curtea Veche, București, 2010.

³ Gheorghe Zane, *Memorii, 1939–1974*, Editura Expert, București, 1997, p. 248.

⁴ Este vorba de *Anuarul Institutului de Studii Clasice* (editat de Universitatea din Cluj „Regele Ferdinand I”, între 1933 și 1943).

1940 și un centru de fonetică (integrat, de altfel, după 1948, în Institutul de Lingvistică din structura Academiei RPR¹). Un Institut de Fonetica experimentală era animat la București de Alexandru Rosetti. Institutul de Literatură condus de Dumitru Caracostea ființa sub egida Facultății de Litere și Filozofie a Universității din București. Un istoric al dreptului și clasicist precum Valentin Al. Georgescu – afirmat puternic și după 1948 – anima un Institut de Studii Latine. Mai pot fi luate în considerare ca institute (și) cu valențe academice, de cercetare științifică: Institutul Economic Român, Institutul Social Român, Institutul Central de Statistică (unde existau și mai mulți membri/simpatizanți ai PCdR: Nicolae Betea, Anton Rațiu, Mihail Levente, Corneliu Mănescu, Ștefan Popescu, Roman Moldovan ș.a.).² De altfel, o parte din bibliotecile acestor instituții au ajuns după 1948 în bibliotecile unor institute umaniste de cercetare din sistemul Academiei RPR.

Institutul Românesc pentru Studiul Conjuncturii Economice – însuflețit de Virgil Madgearu – și-a întrerupt activitatea în 1940; peste patru ani a reapărut cu titulatura de Institut de Cercetări Economice „Virgil Madgearu” cu implicarea decisivă a lui Herbert (Belu) Zilber; în paralel, ființa Centrul de Studii și Documentări Economice (la acest centru a lucrat la finele anilor 1930 și Zilber, care a redactat numeroase rapoarte despre studiul conjuncturii economice românești și mondiale, unele apărute și în presă, chiar în ziarul *Universul*³). De la fostul

¹ Mioara Avram (coord.), Ioana Vintilă-Rădulescu, Marius Sala, *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” din București. 50 de ani de existență (1949–1989)*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 51.

² Stelian Tănase, „Belu Zilber”, în *Clienții lui Tanti Varvara. Istorii clandestine*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 156.

³ Andrei Șerbulescu [Herbert Zilber], *Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, prefață de Gheorghe Brătescu, Editura Humanitas, București, 1991, p. 172.

Institut de Drept Agrar și Economie Agrară din România, care a funcționat înainte de 1947, s-au recrutat în anii 1950 cadre pentru Institutul de Cercetări Juridice (este cazul juristului Mircea Georgescu, de exemplu).

Institutul Social Român, purtând amprenta lui Dimitrie Gusti (care l-a și înființat în 1921), a organizat mai multe prelegeri, având și o importantă dimensiune de cercetare; în esență, a fost atât un institut de științe sociale, cât și un „incubator” al omului politic interbelic.¹ În cadrul de acțiune al ISR intra „cercetarea științelor sociale și a tuturor laturilor vieții sociale românești în nouă secțiuni”, precum și editarea publicației *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*.² I s-a adăugat și un alt periodic, *Sociologie românească*. Existau și filiale pentru provinciile istorice: Banat-Crișana; Basarabia.³ În cadrul Institutului Social Român a lucrat, între alții, sociologul Miron Constantinescu, ilegalist, viitor demnitar comunist⁴, care a și publicat în revista *Sociologie românească* din 1939. Și alți membri ai echipei gustiene aveau să ocupe diverse funcții în sistemul politic de tip sovietic, fără a influența semnificativ orientarea cercetărilor științifice (Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, de exemplu). Apropiat de unii membri ai școlii gustiene a fost

¹ Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, prefață de Zoltán Rostás, Editura Curtea Veche, București, 2012, pp. 79–132.

² Dimitrie Gusti, „Cuvânt de deschidere”, în volumul *Noua Constituție a României. 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, Tiparul Cultura Națională, București, [1923], p. 1.

³ Traian Herseni, Anton Golopenția, *Institutul Social Român* [1938], în Anton Golopenția, *Opere complete*, vol. I, *Sociologie*, ediție de Sanda Golopenția, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 135.

⁴ „Constantinescu Miron”, în Florica Dobre, Liviu Marius Bejenaru *et al.* (coord.), *Membrii CC al PCR, 1945–1989. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 176.

și Mircea Biji (membru al mișcării ilegale comuniste), angajat al Institutului Central de Statistică, cel care, după 1954, a inițiat cercetările monografice într-un cadru marxist-leninist. (De altfel, mai mulți intelectuali ai Școlii gustiene s-au refugiat la Institutul Central de Statistică după 1940, între ei Henri H. Stahl, Anton Golopenția, Pompiliu Caraioan ș.a., unde au asigurat continuarea cercetărilor sociologice.)¹

Aceste institute, la fel ca și universitățile din București, Iași, Cluj și Cernăuți (sau Universitatea Liberă – animată de Sabina Cantacuzino²), au organizat cicluri de conferințe, publicând prelegerile și generând în același timp asocieri intelectuale, agregări de echipe de cercetare, formale sau informale. Sistemul de cercetare precomunist, circumscris științelor umaniste (în principal: istoriografie, sociologie, studii clasice, lingvistică) era foarte divers, cu afilieri variate, cu multe individualități, cu personalități intelectuale/universitare puternice, grupând în jurul lor cercetători fideli metodelor asumate și funcționând fără o coordonare de la centru. Exista atât competiție, cât și fărâmițare, elemente reproșate sistematic după 1947 de către retorica noului regim comunist, care insista că divizarea și dispersarea resurselor umane, instituționale și științifice a însemnat o frână majoră pentru sistemul autohton de cercetare academică, pentru progres în general. Pe de altă parte, este adevărat că multe institute din perioada precomunistă gravitau în jurul unor mari personalități, iar când acestea dispăreau, soarta centrului de cercetare patronat de ele era pusă sub semnul întrebării, realitate valabilă atât pentru

¹ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, Editura Minerva, București, 1981, pp. 400–403.

² Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu, 1914–1919*, ediția a III-a, ed. Elisabeta Simion, Editura Humanitas, București, 2014, pp. 310 și urm.

institutele umaniste, cât și pentru cele de științe naturale ori exacte. Or, autoritățile comuniste promiteau stabilitatea, chiar dacă una iluzorie, tulburată de epurări, demascări, reorganizări și concedieri din motive strict politice.

În România precomunistă au existat mai multe institute de istorie, cele mai multe purtând amprenta lui N. Iorga: Institutul de Studii Sud-Est Europene (inaugurat în 1914), cel de Studii Bizantine (creat în 1935) și Institutul pentru Studiul Istoriei Universale, apărut în 1937 și întemeiat de același Iorga, condus de întemeietor până în 1940 și apoi de Gheorghe I. Brătianu¹ (institut radical transformat din iulie 1948, după tipar sovietic). Gh. Brătianu și Andrei Oțetea au fondat și ei la Iași, pe lângă Universitatea Mihăileană/ Facultatea de Litere, un institut de istorie generală, prea puțin cunoscut. Bogdan Popa a atras atenția asupra unei particularități a celor trei institute create de Iorga, aceea că au ființat, la început, prin statut și sediu, în afara Universității din București; pe de altă parte, erau concepute ca sprijin pentru studenții acesteia.² Din 1919 până în 1948, a existat la Cluj, în cadrul Universității, Institutul de istorie universală (condus de-a lungul timpului de profesorii Ioan Ursu, Silviu Dragomir, Constantin Marinescu și Romul Cândea), în timp ce la București, pe lângă Facultatea de Litere, Victor Papacostea a transformat în 1938 seminarul de balcanologie în Institut de Studii și Cercetări Balcanice.³ Au mai ființat Institutul de Istorie Națională (inițiat de Ilie Minea prin transformarea unui seminar în centru de cercetare), Institutul de Turcologie de la Iași condus de Franz Babinger ș.a. Dar

¹ Andrei Pippidi, „N. Iorga întemeietorul”, în Ana Maria Ciobanu *et al.*, *Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” (1937–1948)*, ed. cit., pp. 11–22.

² Bogdan Popa, „Primii ani ai Institutului pentru Studiul Istoriei Universale”, în Ana Maria Ciobanu *et al.*, *op. cit.*, p. 25.

³ *Ibidem*, pp. 30–31.

exista și așa-numita *cercetare independentă*; un astfel de cercetător independent a fost istoricul Ioan C. Fillitti, care nu se regăsea nici în structurile (centre, institute etc.) de cercetare, nici la catedra vreunei universități¹; era cumva „cazul specialistului independent; independent prin neafilierea la vreuna din marile școli istoriografice ale timpului său [...] și prin menținerea destul de îndepărtată de universitate sau vreun institut de specialitate”². În fine, a existat și un Institut de Istoria Artei, inițiat de profesorii George Oprescu și I.D. Ștefănescu pe lângă Universitatea din București, centru aprobat oficial la finele lui 1941³. După 1948, G. Oprescu avea să fie confirmat director al unui institut cu același nume funcționând însă sub egida Academiei.

Au existat încercări de coordonare a cercetării umaniste, tentative de „federalizare”, cum au fost numite în epocă, una dintre ele preconizându-se a se face, în 1938, în jurul fostului Institut Social Român. (În amintirile sale, H.H. Stahl a dezvăluit intențiile lui D. Gusti odată cu înființarea Serviciului Social în 1938: legarea umaniștilor de problemele reale, practice, ale țării prin contactul direct cu viața socială.)⁴ Cauze diverse, între ele izbucnirea războiului, au întârziat aceste proiecte de coagulare. Astfel, diversitatea și fărâmițarea (denunțate aprig după 1945) s-au păstrat.

¹ Z. Ornea, „Un istoric independent”, în volumul *Interpretări*, Editura Eminescu, București, 1988, p. 275.

² *Ibidem*.

³ Ioana Apostol, G. Oprescu. *Studiu monografic. Istorie instituțională, istoriografia artei și povestea vieții*, Institutul de Istorie „N. Iorga”, București, 2021, p. 176.

⁴ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, pp. 391–392.

Delimitarea comunistă de cercetarea umanistă interbelică

Practic, un astfel de tip de cercetare – întruchipată de acești cercetători cu statut autonom sau de numeroasele institute – era condamnat după 1948, când accentul cădea tocmai pe înregimentare și respectarea unei ideologii unice, ghidată de materialismul dialectic și istoric. Delimitarea comunistă de știința, artele și literatura din trecut a mers în paralel cu procesul de subordonare a intelectualității, o categorie împărțită maniheist între „progresiști” și „reacționari”¹. Așa cum exista un artist de stat, trebuia să existe și un cercetător de stat, supus directivelor politice transmise prin structura de conducere a Academiei RPR. Zona umanistă a Academiei a fost condusă pentru ani de zile, *de facto*, nu de președinte, academicianul Traian Săvulescu, ci de adjunctul său, Mihail Roller², care îl seconda pe Leonte Răutu în cadrul *Agitprop*-ului.³

Modul de organizare și funcționare a cercetării științifice umaniste din România de după 1948 a însemnat în mare parte delimitarea/negarea sistemului anterior; în general, a copiat modelul sovietic (un model stalinist, mai degrabă de anii 1930 și 1940, împrumutând ultimele „achiziții” ale stalinismului cultural

¹ Mioara Anton, „«Progresiști» versus «reacționari». Subordonarea intelectualilor, 1944–1955”, în vol. *Intelectualii români în arhivele comunismului*, coord. Dan Cătănuș, București, 2006.

² Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. III, Editura Eminescu, București, 1979, pp. 90 și urm.

³ Direcția (din 1950, *Secția*) Propagandă și Agitație, structură a CC al PCR/PMR însărcinată cu supravegherea ideologică a spațiului cultural și artistic (inclusiv a Academiei și a institutelor sale). De-a lungul perioadei 1948–1965, a împărțit această prerogativă cu altă secție ideologică a Comitetului Central comunist, Secția Știință și Cultură (rebotezată după 1963 Secția Știință și Artă), condusă până în 1960 de Pavel Țuguș.

de după 1946, ale *jdanovșcinei*). Există și particularități – elemente care nu s-au regăsit în cazul românesc; în mare parte, ele sunt dezvoltări/evoluții instituționale specifice spațiului sovietic din anii 1920; de pildă, nu a existat ceva similar cu Institutul Profesorilor Roșii, institut creat în 1921 în Rusia sovietică, specializat îndeosebi în pregătirea de cadre pentru științele sociale, istorie și filozofie.¹ Pentru România comunistă post-1948 răstimpul de implementare a modelului sovietic trebuia comprimat, era nevoie ca etapele să fie restrânse, arse.

Nu am insistat prea mult asupra unor centre, precum Institutul Român de Studii Româno-Sovietice (secretar general: Constantin Nicuță) sau Institutul de Folclor, fie din cauza precarității surselor identificate, fie a ponderii lor scăzute în activitatea de cercetare umanistă în cadrele Academiei. Am dedicat un spațiu mai restrâns Institutului de Psihologie întrucât cercetările psihologice au fost integrate când Secției Filozofie a Institutului de Istorie, când Institutului de Fiziologie Normală și Patologică; aici o proporție importantă a avut-o cercetarea circumscrisă psihologiei clinice, medicale, nu cea teoretică, cu vocație umanistă. La fel, în cazul deja amintit al Institutului de Folclor, care s-a regăsit în structura Academiei abia din 1963, sub forma Institutului de Etnografie și Folclor (Secția de Etnografie a Institutului de Istoria Artei s-a unificat atunci cu Institutul de Folclor, care ținuse până la acel moment de Ministerul Culturii – cu diversele sale denumiri – devenind centru de cercetare sub egida Academiei).

Legat de concepte și mai ales de definirea cultural-ideologică a epocii, am evitat în mod deliberat concepte precum cel

¹ Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, New York, Random House, 1960, p. 343; Michael David-Fox, *Revolution of the Mind: Higher Learning among the Bolsheviks, 1918–1929*, Ithaca, Cornell University Press, 1997, pp. 133–191.

de *proletcultism* (socotit nepotrivit), preferând termeni pe care i-am socotit mai adecvați, în acord atât cu personajele politice care și-au pus amprenta asupra spațiului cultural ideologic (I.V. Stalin, Andrei A. Jdanov), cât și cu singura metodă de creație acceptată: jdanovism, dogmatism jdanovist, realism socialist, stalinism cultural.

Surse istorice folosite

Arhivele Naționale Istorice Centrale adăpostesc mai multe fonduri care mi-au fost deosebit de utile la redactarea acestei lucrări; am folosit în primul rând fondul CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, iar motivul este unul obiectiv. Domeniul cercetării a fost supervizat ideologic la început de Direcția Propagandă și Agitație (1948–1950), pentru ca apoi să fie păstorit de Secții specializate. Or, toate documentele acestor instanțe ideologice s-au păstrat în fondul arhivistic mai sus menționat, care reflectă mecanismele de control aplicate domeniilor științifice și Academiei. A existat un Sector de Știință care răspundea de verificarea politică a Academiei și a institutelor sale de cercetare, dimpreună cu publicațiile lor. Acest Sector avea să se transforme în Secție, de la finele lui 1952: Secția Știință și Cultură (devenită, în 1963, Secția de Știință și Artă). Această Secție, autonomă din 1952 până în 1955 (șef: Pavel Țugui), a intrat ulterior (până în 1965) în dependența Direcției de Propagandă și Cultură (DPC), condusă de L. Răutu. Uneori, în anumite probleme particulare (elaborarea de manuale universitare de către colective din institute), supervizarea ideologică intra și în atribuțiile Secției/Sectorului Învățământ al CC al PMR.

M-au ajutat în munca de reconstituire istorică inclusiv unele fonduri biografice: Constantin I. Parhon, de exemplu¹.

¹ ANIC, Fond personal Constantin I. Parhon, dosar nr. II.14/1948.

Savantul, cu un trecut socialist care coboară în secolul al XIX-lea, a avut și preocupări în zona umanistă (cercetări psihologice teoretice), însă a abdicat de la multe comandamente morale proclamate și a girat cu prestigiul său, alături de Traian Săvulescu și de alți intelectuali, preluarea Academiei Române de către noile autorități comuniste. Fondul său personal de la ANIC s-a dovedit un izvor prețios, deși mai puțin frecventat de cercetători¹, pentru a urmări cedările lumii savante și procesul de constituire a noii Academii a RPR, pe ruinele vechii Academii Române. Alături de alte surse, acest izvor confirmă faptul că, pe lângă bruma lui de legitimitate socialistă în asocierea cu comuniștii, a existat la dr. Parhon și o doză însemnată de oportunism și abilitate politică; de altfel, nu toate elementele sale biografice duceau ca un fir roșu spre (extrema) stângă; Parhon avea și pete la dosarul său de socialist/comunist, întrucât un timp fusese implicat în mișcarea eugenistă interbelică și se manifestase ca un susținător al sterilizărilor eugeniste în anii 1930 – toate aceste elemente (aparent) compromițătoare fiind ignorate (deliberat) de noii săi tovarăși², care i-au și propus *de facto* președinția republicii populare ce înlocuia monarhia constituțională, abolită la 30 decembrie 1947.

Arhiva CNSAS mi-a fost extrem de utilă pentru a documenta infiltrarea de către poliția secretă (cu informatori) a

¹ Cu câteva excepții notabile: vezi Corina Doboș, „Psychiatry and Ideology: The Emergence of ‘Asthenic Neurosis’ in Communist Romania”, in Mat Savelli, Sarah Marks (eds.), *Psychiatry in Communist Europe*, Palgrave Macmillan, Londra, 2015, pp. 93–116.

² C.I. Parhon a fost președinte atât al Uniunii Societăților de Eugenie din România, cât și al Federației Internaționale a Societăților Latine de Eugenie; Marius Turda, *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa, 1870–1950*, Editura Polirom, Iași, 2014; idem, „Subversive Affinities: Embracing Soviet Science in late 1940s Romania”, în *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 83, 2020, pp. 1–8.

cercetării umaniste instituționalizate, precum și urmărirea informativă la care au fost supuși în special directorii de institute și cercetătorii influenți (G. Călinescu, Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Alexandru Rosetti, Andrei Oțetea, Gheorghe Zane, Constantin (Dinu) Pillat, Ovidiu Papadima, Cornelia Ștefănescu ș.a.m.d.). Am coroborat informația recent descoperită în arhiva CNSAS cu cercetări anterioare, realizate de alți cercetători.¹ Arhiva Academiei Române (AAR) oferă o evidență aproape completă (măcar pentru anumite intervale de timp) atât a lucrărilor de plan aflate în lucru după 1948 în câteva institute importante ale Academiei, cât și a structurii organizatorice din Academie și din unele centre de cercetare. Valorificarea izvoarelor istorice păstrate aici este departe de a fi completă. Poate cel mai bine reprezentate și exploatate în lucrarea mea sunt – cum am anticipat – documentele de la Arhivele Naționale Istorice Centrale, îndeosebi din fondurile CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație și de la serviciile de Cadre sau CC al PCR – Colegiul Central de Partid². Nu am ocolit nici fondurile personale (fondul Parhon, deja amintit).

Pentru a urmări legislația referitoare la cercetarea științifică și la sistemul academic am folosit *Monitorul oficial*, *Buletinul oficial* și resursele conținând legislația secretă, nepublicată. De altfel, încă de la început am dedicat un capitol special prevederilor constituționale și legislative privind cercetarea științifică umanistă (Capitolul I) tocmai pentru a evidenția importanța

¹ Ioan Opriș, *Istoricii și Securitatea*, [vol. I], Editura Enciclopedică, București, 2004; Ionel Opreșan, *Asaltul cetății. Dosarul de securitate al lui G. Călinescu*, Editura Saeculum I.O., București, 2014.

² Pentru o exploatare exemplară a dosarelor de cadre, cu reflecții despre condiția activiștilor cu origini intelectuale, vezi Andrei Florin Sora, „Dosarele de cadre ale nomenclaturii comuniste: Prim-secretarii Comitetelor regionale/județene ale PMR/PCR (1950–1989)”, în *Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca*, tom. LII, 2013, pp. 61–79.

pe care liderii partidului comunist au acordat-o institutelor de cercetare, menționate pentru prima dată într-un text constituțional românesc. Însă dincolo de legislație (reprezitivă, cenzorială), un rol inhibitor pentru cercetarea academică (poate mai acut decât cadrul normativ propriu-zis) l-au avut „directivele”, „tezele”, „orientările” oficiale decretate periodic, adoptate la congrese, plenare și/sau în alte documente de partid. M-au interesat mai ales momentele de dezlănțuire extremă – 1952 („devierea de dreapta”) și 1957–1958 (combaterea „revizionismului”). Pe de altă parte, Congresul al II-lea al PMR din decembrie 1955 a fost important prin prisma prevederilor sale obligatorii pentru cercetare¹ (însemnând restructurarea unor institute și cerința elaborării de sinteze/tratate pentru aproape fiecare domeniu umanist). Memorialistica și interviurile de istorie orală au contribuit în unele cazuri la acoperirea unor „pete albe” din istoria institutelor de cercetare; mi-au fost extrem de utile mărturiile furnizate de: Constantin Rădulescu-Motru; Henri H. Stahl; Iorgu Iordan; Șerban Papacostea; Maria Banuș; Gabriel Liiceanu; Florin Constantiniu; Apostol Stan; Petre Stoica; Pavel Țugui; Gheorghe Gaston Marin; Sorin Toma; Ovid S. Crohmălniceanu; Petru Popescu-Gogan; Cornelia Ștefănescu; George Muntean; Ion Ianoși; Paul Cornea; Dorli Blaga; Mircea Flonta ș.a.²

Unul dintre punctele vulnerabile ale cărții este concentrarea asupra institutelor din capitală. În principal, din cauza deficitului de surse istorice (dar și de timp), am acoperit doar în mică măsură rețeaua de centre umaniste din provincie (apărute, de altminteri, cu întârziere în raport cu cele de la centru/de la București). De altfel, inițial, aceste centre erau filiale ale

¹ *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român, 23–28 decembrie 1955*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1956.

² Cu cei trei din urmă am realizat și interviuri.

institutelor din București (cele de Istorie, de Lingvistică etc.). Am organizat capitolele ținând cont atât de importanța unor domenii/institute (în percepția noastră, cel puțin), cât și de modul lor de organizare (grupate în cadrul Academiei RPR pe Secții – Secția de Științe Economice, Filozofice și Juridice etc.). Subiectul este unul vast și, firește, paginile dedicate lui sunt perfectibile și pot fi oricând augmentate, mai ales în direcția unei dimensiuni comparatiste (am schițat în încheierea lucrării o discuție în jurul cercetării științifice umaniste privită în context sovietic și est-european).

Colegii mei din cadrul Programului IV *România și Europa în secolul XX* de la Institutul de Istorie „N. Iorga” (Academia Română) m-au sprijinit întotdeauna cu sugestii bibliografice și documentare în numeroase ocazii. Le sunt îndatorat pentru ajutor și următorilor: Dorli Blaga (regretata Ana Dorica Bugnariu), Vladimir Tismăneanu, Virgiliu L. Țărău, Adrian Cioflâncă, Narcis Tulbure, Valentin Săndulescu, Dumitru Lăcătușu, Mihai Burcea, Carmen Brăgaru, Cosmin Nasui, Ioana Apostol și lista ar putea continua. Accesul în arhiva Academiei Române mi-a fost înlesnit datorită acad. Dorina N. Rusu, Cristian Antim Bobicescu, Bogdan Cristea, Oana-Mădălina Popescu. La Arhivele CNSAS am beneficiat de un sprijin constant din partea mai multor colegi: Alina Ilinca, Silviu B. Moldovan, Dan Salaga, Ciprian Nițulescu, Elisabeta N. Pleșa, Raluca Nicoleta Spiridon, Claudiu Secașiu, Laura (Stanciu) Cornea, George Vișan, Elena Gherman ș.a., iar la Arhivele Naționale Istorice Centrale am fost ajutat de personalul plin de solicitudine de la sălile de lectură (Elena Cîrjan, Gabriela Dumitrașcu, Elena Robertina Mareș, Doina Sima, Veronica Vasilov ș.a.). Carmen Brăgaru și Mihai Iovănel mi-au transmis comentarii foarte utile pe marginea capitolului despre Institutul de Istorie Literară. Probabil, fără susținerea

și îndemnurile colegilor de la IICCMER (în special, Daniel Șandru, Dan Mihai Țălnaru, Victor Sămărtinean), volumul s-ar mai fi lăsat așteptat. Le cer scuze celor pe care i-am uitat. Evident, eu sunt singurul responsabil pentru cele scrise, iar eventuale erori, inadvertențe etc. îmi aparțin în exclusivitate.

*

Câteva precizări legate de redactarea lucrării. Când am reprodus citate din documentele de arhivă, am actualizat ortografia: „desvoltare” a devenit „dezvoltare”, „cari”–„care” etc.; am adăugat tacit elemente de punctuație acolo unde se impuneau. *I. Wittner* a devenit *I. Vitner*. Am preferat formula *Institutul de Folclor*, nu *Institutul de Folklore*, denumirea din epocă (până în 1953–1954). Am suprimat paragrafele care nu se justificau și am semnalat intervențiile mele în texte prin paranteze drepte: []. De regulă, am înlocuit cifrele de la 1 la 9 din textele citate (1 a devenit *unu*; 2 – *doi* etc.). Între paranteze drepte [] am precizat și anii când o carte sau o publicație a devenit disponibilă efectiv pentru public, acest moment fiind uneori diferit de anul inscripționat pe coperte.

Ce au în comun personalități precum Andrei Oțetea, George Călinescu, George Oprescu, Iorgu Iordan, Alexandru Rosetti, Alexandru Graur, Dimitrie Macrea, Mihai Ralea, Costin Murgescu, Constantin Ionescu-Gulian, Petre Constantinescu-Iași, Ion Gheorghe Maurer, Miron Constantinescu? Cu toții s-au aflat sub guvernarea Gheorghiu-Dej în fruntea unor institute de cercetare umanistă plasate sub egida Academiei Republicii Populare Române (RPR), o instituție de tip sovietic. Lucrarea și-a propus să urmărească rolul politic în care autoritățile comuniste au căutat să distribuie astfel de personaje ale spațiului cultural-ideologic, dar și cercetarea umanistă ca atare. În plus, volumul încearcă să răspundă la câteva întrebări esențiale privind organizarea și funcționarea centrelor de cercetare sus-amintite și a Academiei RPR în anii regimului Gheorghiu-Dej.

Un turn de fildeș în comunism? analizează directivele ideologice în privința cercetării din domeniul umanist, încercând să surprindă cum a evoluat percepția ideologică în legătură cu definiția adecvată a cercetării și în ce măsură s-a păstrat o reflecție academică onestă din punct de vedere profesional (chiar invocând oportunist materialismul dialectic și istoric sau orientarea marxistă).

„Cartea lui Cristian Vasile este o nouă contribuție la un dosar esențial al istoriei intelectuale sub comunism. În centrul acestei investigații solide, întemeiate pe un vast material de arhivă, se află relația dintre cercetarea umanistă și comanda de partid. Precis, sobru, memorabil, scrisul lui Cristian Vasile luminează epoca dejistă și trasează un portret de familie al elitei intelectuale asociate regimului de democrație populară. Lectura ei devine o poartă de intrare spre acest trecut de colaborare și complicitate.”

IOAN STANOMIR

Carte recomandată de

Parteneri media:

Historia

**OBSERVATOR
CULTURAL**

INSTITUTUL DE INVESTIGARE
A CRIMELOR COMUNISMULUI ȘI
MEMORIA EXILULUI ROMÂNESC

ISBN: 978-606-088-739-3

www.edituracorint.ro